

DOI

Pregledni naučni rad

Review article

Primljeno 26. 06. 2023.

Hfz. prof. dr. Safet Husejnović

Islamski pedagoški fakultet Univerziteta u Zenici,
safethus@hotmail.com

IZUČAVANJE TEDŽVIDA U ISLAMSKO- OBRAZOVNIM USTANOVAMA NA PODRUČJU BOSNE I HERCEGOVINE U PERIODU OD 1878. DO 1945. GODINE

Sažetak

Temeljni i najbitniji izvor islamskog učenja je Kur'an. U sklopu izučavanja Kur'ana neizostavno je proučavanje tedžvida kao posebne islamske discipline koja se bavi pravilnim interpretiranjem kur'anskog teksta kao posljednje Božije objave. Cilj rada je da se predstavi izučavanje tedžvida u islamskim obrazovnim ustanovama na području Bosne i Hercegovine u periodu od 1878. do 1945. godine. Karakteristika svih tedžvida koji su nastali u spomenutom periodu je da su pisani arebicom, tj. arapskim pismom, na bosanskom jeziku. Pravilno učenje Kur'ana bilo je zastupljeno u svim osnovnim školama tog vremena, poput sibjan-mekteba i mektebi-ibtidaijja. U nižim (ruždijama) i višim razredima medresa pojavljuje se kao nastavni predmet Kiraet ili Tedžvid. Primarni cilj poučavanja u mektebu bio je da se nauči ispravno učiti u Kur'anu, da se upoznaju osnovni temelji vjerovanja, osnovi fikha, šerijatski propisi i etika. U medresama u Bosni i Hercegovini, kao i širom islamskog svijeta, nastava je izvođena na tradicionalan način, a program je bio prilagođen potrebama vremena u kojima su radile. U određenim medresama program je bio usmjeren na izučavanje tumačenja Kur'ana, u nekim se najveća pažnja posvećivala hadisu, a u drugim medresama je dominirao šerijatko pravo itd. U ovom radu analiziran je i sagledan rad sibjan-mekteba, mektebi-itidaijja, ruždija, medresa i zastupljenost predmeta Kiraet ili Tedžvid. Nastojali smo da pružimo adekvatnu i što

kompletniju sliku o izučavanju tedžvida u navedenim islamskim obrazovnim ustanovama na području Bosne i Hercegovine.

Ključne riječi: Kur'an, tedžvid, mekteb, ruždija, medresa, odgoj, obrazovanje

Uvod

Nakon austrougarske okupacije dolazi do velikih promjena u društvenim odnosima u Bosni i Hercegovini. Jedan od prvih zadataka tadašnje vlasti je reforma školstva. Krenulo se s pokušajem unificiranja osnovnoškolskog obrazovanja. S druge strane, naši muderrisi i alimi imali su jaku želju da očuvaju niti koje nas vezuju za islam i muslimane.

U bosanskohercegovačkom obrazovanju i školstvu, u periodu od 1918. do 1945. godine, dolazi do niza promjena i velikih gibanja. Kada je riječ o priručnicima tedžvida, nastavljena je tradicija njihovog pisanja arapskim pismom na bosanskom jeziku (arebicom). Nakon raspada Austro-Ugarske monarhije, te osnivanja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i, kasnije, Kraljevine Jugoslavije, tedžvid se u našim vjerskim obrazovnim institucijama izučava gotovo na isti način kao i u vrijeme prethodne vlasti. U tom periodu ukinut je *Darul-muallimin* (1919. godine), čime dolazi do stagnacije vjerske nastave. Uvođenjem Šestojanuarske diktature (1929. godine), dokinut je Statut za autonomnu upravu islamskih vjerskih i vakufsko-mearifskih poslova u Bosni i Hercegovini. Novi zakon i Ustav Islamske zajednice za Kraljevinu Jugoslaviju donesen je 1930. godine. Do tada su postojale dvije odvojene organizacije, jedna za Bosnu i Hercegovinu, a druga za Makedoniju i Kosovo. Kraljevskim dekretom (1930. godine) svi jugoslavenski muslimani podređeni su jednom reisul-ulemi i jednom islamskom vijeću, a sjedište reisul-uleme premješteno je u Beograd. Uz niz drugih izmjena uvodi se općenitiji, zapadnjački nastavni plan u medresama. U Sarajevu je 1933. godine osnovana medresa za djevojke – buduće muallime, što je doprinijelo unapređenju vjerske nastave. Početkom 1936. godine donesen je Zakon o islamskoj vjerskoj zajednici u Kraljevini Jugoslaviji kojim su dokinuti Zakon i Ustav iz 1930. godine. Novim zakonom ukinuta je institucija muftijstva. Te godine donesen je i novi ustav, kojim je sjedište

reisul-uleme preneseno iz Beograda u Sarajevo. (Halilović, 2007: 40)

Mektebi

Mektebi se, kao početne vjerske škole za stjecanje osnovnih saznanja iz islama na našim prostorima, javljaju zajedno s podizanjem i izgradnjom prvih džamija, a to je vrijeme dolaska islama na naše prostore. Mektebe su, po većim mjestima i gradovima, uglavnom, gradili pojedini dobrotvori. Za njihovo održavanje i izdržavanje zavještavali su i određenu imovinu i prihode. U manjim mjestima i naseljima mektebe su gradili najviše sami mještani. Mektepske učionice bile su vrlo skromne, a podizane su, uglavnom, uz mjesne i mahalske džamije u gradskim naseljima.

Osnovni cilj pouke u mektebu bio je da se nauči učiti u Kur'anu, da se upoznaju osnovni temelji vjerovanja, osnovi fikha, šerijatski propisi i etika. Krupan problem u početnoj vjerskoj nastavi predstavljali su udžbenici koji su bili pisani na turskom ili arapskom jeziku, zbog čega su učenici ulagali veliki trud da savladaju predviđeno gradivo na stranom jeziku, mada najveći dio napisanog nisu ni razumjeli. (Hasnović, 2008: 37) Sve do prve reforme mekteba i obnavljanja njihovog rada (1894. godine) pouka u njima bila je pojedinačna, uz to i neobavezna. Vrijeme (dužina) pohađanja i uzrast polaznika ničim nisu bili određeni ni ograničeni. To su bili *sibjan-mektebi* i u njima se malo šta mijenjalo cijelim tokom njihovog postojanja. Statistike govore da je pred kraj turske uprave u Bosni i Hercegovini bilo preko 900 *sibjan-mekteba* sa oko 40.000 polaznika oba spola, da bi se 1910. godine taj broj povećao na 1970, sa 64.805 polaznika i 2.032 muallima. Sedmog novembra 1893. godine ozakonjeno je otvaranje *mektebi-ibtidaijja*, a naredne, 1894. godine uvedena je u njima razredna nastava u trajanju od tri godine. Konačno su, od 1912. godine, u njima uvedeni udžbenici na našem jeziku, pisani alhamijado pismom. U vrijeme od 1894. do 1906. godine u Bosni i Hercegovini je otvoreno 90 *mektebi-ibtidaijja* da bi ih 1. januara 1918. godine bilo 174. Obavezno pohađanje *mektebi-ibtidaijja* u Bosni i Hercegovini uvedeno je za muslimansku djecu 1914. godine, a njihov rad prestao je u aprilu 1952. godine, odnosno 1953. (Mulahalilović, 1988: 19)

Sibjan-mektebi

Okupacijom Bosne i Hercegovine od strane Austro-Ugarske, u sistemu rada muslimanskih vjerskih škola nije se ništa bitno mijenjalo. Sibjan-mektebi, kao početne i najbrojnije škole, ostali su u svemu nepromijenjeni do kraja austrougarske uprave. Oni nikad nisu postali *općeobrazovne ustanove* tipa narodnih osnovnih škola, jer se u sibjan-mektebima nisu učili ni realni predmeti potrebni u praktičnom životu, ni latinica i ćirilica. U sibjan-mektebima predavat će se:

U prvom razredu: Elif-ba za *naš jezik* i za arapski, *Kiraeti-Kur'an bez tedžvida*.

U drugom razredu: *Kur'an, Tedžvid, Ilmihal I i II svezak*.

U trećem razredu: *Kur'an, Tedžvid, Ilmihal III i IV svezak*.

Udžbenici su: *Elif-ba, Kur'an*, prijevod *Karabaš tedžvida, Ilmihal* na našem jeziku i arapskim pismima (hurufat). *Elif-ba, Tedžvid* i *Ilmihal* morali su da budu izdanja Vakufsko-mearifskog saborskog odbora. (Ćurić, 1983: 197) Poseban ugođaj su predstavljale hatme u sibjan-mektebima. Kada bi polaznik ili polaznica sibjan-mekteba savladali, pored ostalog gradiva, arapsko pismo i pravilno, tokom pohađanja nastave, proučili Kur'an pred muallimom, činila se *hatma-dova*. Hatme su priređivane redom, kako je ko od polaznika završavao učenje. Organizirane su u mektebu, džamiji, ili u kućama polaznika, a za žensku djecu u hodžinoj kući. To su bili dani posebne pripreme i radosti i njima su se radovali svi: djeca, roditelji, prijatelji, rodbina, komšije... Najsvečanije su bile hatma-dove u Sandžaku i Bosanskoj krajini. Evo kako su obavljane hatme za mušku djecu u Krajini:

Hatma-dova se činila najviše u dječijoj kući. Tu se dova učila, pa se tu i zijafet¹ držao. Otac djeteta koje čini hatmu pozove rođake, komšije i prijatelje, a majka žene. Dijete se taj dan okupa i posebno nagizda. Na dan hatme-dove rano ode s Mushafom u mekteb. Pred mektebom se okupi dosta svijeta. Tada hodža izvede djecu iz mekteba i svrsta ih u redove. Na čelo povorke se postavi dijete koje čini hatmu.

Više glave mu dva dječaka dignu rahle i tako ih cijelo vrijeme, okićene čevrmama, nose više dječje glave u povorci. Iza

¹ Svečani objed povodom nekog slavlja.

dječaka koji hatmu čini idu hafizi ili kalfe² iz mekteba, okićeni peškirima, košuljama i čevrama, darovanim od dječije majke, sestre ili nekoga drugog. Ti hafizi ili kalfe naglas uče prigodne ilahije i kaside. Najčešće učenje počinju distihom na turskom jeziku koji glasi: „Ja ilahi zati pakin, hurmetuna el-eman.” Iza kalfi ili hafiza ide hodža pred kojim je dijete završilo hatmu, a iza njega djeca u povorci. Sa strane idu tri do četiri mladića, kao redari, koji u rukama nose peškire na štapovima. Za povorkom djece idu ostali (rođaci, prijatelji, komšije i drugi).

Sada povorka kreće od mekteba dječijoj kući. Ponekad se u povorci obilaze mezarluci i uči Fatiha i poklanja umrlim. U putu hafizi ili kalfe uče ilahije, a djeca ih prate sa „Amin!” Kada povorka stigne pred dječakovu kuću, rahle se unesu u kuću i stave u pročelje sobe u kojoj se gosti već nalaze. Povorka djece ostaje pred kućom. Sada se počne učiti dova. Najprije dječak koji čini hatmu prouči kraći odlomak iz Kur'ana (ašere), a zatim hafizi ili kalfe uče uobičajena kratka poglavlja iz Kur'ana, poslije kojih hodža prouči „hatmu dovu”, a djeca pred kućom i ostali uzvikuju „Amin!” Poslije toga se djeci podjeli halva i raspuste kućama.

Dječak koji je činio hatmu poljubi hodžu u ruku pa onda oca i redom starije ljude. Oni ga svi darivaju. Zatim dječak pređe u drugu sobu gdje sjede žene i tako poljubi u ruku najprije majku, pa onda sve starije žene. I one ga daruju. Sve darove koje dječak dobije, kao: peškire, jagluke³, košulje, čarape itd., sve to okite oko rahli pa se to gleda.

Iza toga ljudi operu ruke i posjedaju za sofru, ručaju, ponovo operu ruke, popiju kahvu i idu pred džamiju da klanjaju podnevni namaz. Time se završavala svečanost. (Mulić, 1940: 177)

Mektebi-ibtidaije

Austrougarska okupaciona uprava nastojala je, iz svojih političkih razloga, da sredi nastavu u sibjan-mektebima, koja je sve manje odgovarala savremenim potrebama. Cilj je bio reformirati mektebe, u kojima će se, uz vjerske predmete, učiti latinica i ćirilica. Zemaljska vlada je imala svoju viziju reformiranih

² Pomoćnik muallimu u mektebu.

³ Duguljasti rubac od finog tankog beza zlatom izvezen u jednom uglu.

mekteba s jedne strane, a predstavnici muslimanskih prosvjetnih i vjerskih ustanova s druge strane. U decembru 1910. i januaru 1911. godine održane su u Sarajevu dvije prosvjetne ankete koje su organizirali profesori, učitelji, ulema i drugi. Na osnovu ankete, u trirazrednoj i petorazrednoj ibtidaiji predavat će se u prvom godištu samo vjeronauka, i to Elif-ba (alfabet) za arapski i za naš jezik, zatim, *Kiraeti-Kur'an bez Tedžvida* (odnosno, bez opširnije obrade tedžvidskih pravila). Od vjeronaučnih knjiga, obligatne su za sve početne prosvjetne zavode: *Kur'an*, *Elif-ba* za naš i arapski jezik, koji će se kao udžbenik napisati po prijašnjem zaključku, prijevod *Karabaš-tedžvida*, vakufsko-mearifsko izdanje *Ilmihala* (udžbenik za osnovna znanja iz islamske vjeronauke) u 4 sveska, koji će se napisati prema prijašnjem zaključku našim jezikom i arapskim pismom. (Čurić, 1983: 194)

Reformom mekteba i osnivanjem mektebi-ibtidaijja uvedena je i razredna nastava. Polaznici u jednom razredu učili su i završavali isto gradivo iz propisanih udžbenika i predmeta, pa i iz učenja u Kur'anu. Na taj način je u mektebi-ibtidaijjama nestalo pojedinačnih hatmi. Zajedničke hatme su se činile na kraju mektepske godine u mektebima ili džamijama, a ponegdje i u redovnim školama, gdje nije bilo mekteba. Na sličan način bivale su upriličene svečanosti povodom hatma-dova na svim našim prostorima. U selima je, ponekad, to prerastalo u narodna veselja. Evo primjera kako su se činile hatme na kraju nastavne godine u jednom ženskom mektebi-ibtidaijji u Sarajevu.

Dječije majke sa svojim pozvanim prijateljicama dođu u mekteb sa hatmarušama. Djeca su u mektebu sva pokrivena namaz-bezovima. Zapali se ud u buhurdaru. Najprije muallima ispita djecu što su učile kao: imanske i islamske šartove, zatim uzimaju abdest (simbolično), pokažu kako se klanja jedan namaz, ispita se kako treba da žive drugarice među sobom itd. Zatim hatmaruše uče po redu ašare pa onda kraće sure. Muallima prouči dovu. Hatmaruše ljube ruku svoje majke. Imućniji roditelji podijele djeci somune (simate). Majke odmah nakon dove pozovu svoje prijateljice kući na mubareć. Time je svečanost završena

Slično ovom običaju održavaju se hatme-dove i u drugim mjestima. Samo u nekim mjestima ovom prilikom djeca se vode negdje u prirodu na zelen. Idući uče kaside. Tu im se priredi teferič kojemu prisustvuju i roditelji. Djeci se dijele somuni, pečeno meso,

halva ili ašlame. Na takvim teferičima negdje se skupi masa naroda, održavaju se dječije trke i drugo veselje.

I u našim selima se, također, svečano obavi hatma-dova. U nekim selima se razvija zeleni bajrak, pucaju puške, održavaju se trke i zaori mladenačka pjesma. Obično se tu djeci podijeli pita i kolači. Hodža obično ravna teferičom i to se, naravno, uvijek provede u miru i redu. (Mulić, 1940: 178)

Ruždije

One su odgovarale četverogodišnjoj nižoj srednjoj školi u kojoj su se učenici osposobljavali za niža činovnička zvanja. Prije austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine postojalo je više od 30 ruždija. Austrougarska uprava tretirala je ruždije *kao osnovne škole, ali sa nesavremenim uređenjem*. Zemaljska vlada propisala je, na prijedlog Ulema-medžlisa, 17. januara 1906. godine, nastavni plan reformiranih ruždija. U njemu je određen sljedeći broj sati sedmično, i to:

U I razredu: Vjeronauka 3, Turski jezik 2, Čitanje Kur'ana 4, Arapsko pismo 2, Zemaljski jezik 11, Račun 4, ukupno 26 sati.

U II razredu: Vjeronauka 3, Turski jezik 2, Čitanje Kur'ana 4, Arapsko pismo 2, Zemaljski jezik 6, Račun 4, Krasnopis 3, Zemljopis i povijest 1, Prirodnoznanstvo 1, ukupno 26 sati.

U III razredu: Vjeronauka 3, Turski jezik 3, Arapski jezik 4, Čitanje Kur'ana 2, Arapsko pismo 2, Zemaljski jezik 6, Račun 4, Geometrija 1, Zemljopis i povijest 3, Prirodnoznanstvo 2, ukupno 30 sati.

U IV razredu: isti predmeti i isti broj sati kao u III razredu.

Naredbom Zemaljske vlade od 2. jula 1913. godine izvršena je reorganizacija ruždija koja je, ustvari, značila njihovo ukidanje i pretvaranje u opće narodne osnovne škole koje su mogla pohađati djeca svih vjeroispovijesti. Nastava iz orijentalnih predmeta ostaje i dalje obavezna za svu mladež islamske vjeroispovijesti, pa zbog toga ostaju i dalje na snazi odredbe naredbe od 17. januara 1906. godine. Škole se obavezuju držati ovog pregleda nastavnih predmeta i broja sati u sedmici:

U I razredu: Vjeronauka 2, Jezikoslovlje (zorna nastava) 10, Račun 4, Pjevanje 2/2, Gimnastika 2/2, Turski jezik 2, Čitanje Kur'ana 4, Arapsko pismo 2.

U II razredu: Vjeronauka 2, Jezikoslovlje (zorna nastava) 9, Račun 4, Krasnopis 3, Geometrijsko oblikoslovlje i crtanje 1, Pjevanje 2/2, Gimnastika 2/2, Turski jezik 2, *Čitanje Kur'ana* 4, Arapsko pismo 2.

U III razredu: Vjeronauka 2, Jezikoslovlje (zorna nastava) 5, Račun 3, Zemljopis i povijest 2, Prirodne nauke 2, Krasnopis 2, Geometrijsko oblikovanje i crtanje 2, Gospodarstvo 1, Pjevanje 2/2, Gimnastika 2/2, Turski jezik 3, Arapski jezik 4, *Čitanje Kur'ana* 2, Arapsko pismo 2.

U IV razredu: Vjeronauka 2, Jezikoslovlje (zorna nastava) 5, Račun 3, Zemljopis i povijest 2, Prirodne nauke 2, Krasnopis 2, Geometrijsko oblikovanje i crtanje 2, Gospodarstvo 1, Pjevanje 2, Gimnastika 2, Turski jezik 3, Arapski jezik 4, *Čitanje Kur'ana* 2, Arapsko pismo 2. (Ćurić: 1983: 225)

Medrese

Austro-Ugarska je zatekla u Bosni i Hercegovini više od 40 medresa, i one su za vrijeme njene uprave radile po starom sistemu do 1895. godine, kada je izvršena reforma nekih od ovih škola. Po toj reformi, nastava u medresama bila je podijeljena na tri razreda, odnosno stepena. Nova nastavna osnova bila je jednaka za sve medrese, osim onih u Goraždu, Foči, Bosanskom Brodu, Odžaku, Janji, Koraju, Maglaju, Srebrenici, Kozluku i Ljubuškom, za koje je reisul-ulema izdao 1895. godine *općenite direktive*. Prema nastavnom planu, izučavani su ovi predmeti:

U prvom razredu: Sarf (osnovi arapske gramatike), Durrijekta (elementi dogmatike i obredoslovlja), *Kiraet (pravilno učenje Kur'ana)*, Turski i Arapski krasnopis.

U drugom razredu: Nahv (arapska nauka o riječima i rečenici), Halebija (obredoslovlje), Tarikat (ćudorednost), Isagudžija (logika), Alaka (arapska frazeologija), *Kiraet* i Kaligrafija (kao u prvom razredu).

U trećem razredu: Multeka (šerijatsko pravo), Šemaili-Šerif (život i izreke Muhameda, a.s.), Nahv, Isagudžija i *Kiraet*. Logika i Šerijatsko pravo predavali su se *samo sposobnim učenicima*, dok su *Kiraet* u trećem razredu učili *samo u tom predmetu zaostali đaci*. (Ćurić, 1983: 228)

Sultan-Ahmedova medresa u Zenici

Ovdje ćemo dati jedan kraći osvrt na izučavnje i zastupljenost tedžvida u nastavnom planu i programu Sultan-Ahmedove medrese u Zenici. U ovoj medresi, kao i u ostalim širom islamskog svijeta, nastava je izvođena na tradicionalan način, a program je bio prilagođen potrebama vremena u kojem je radila. U određenim medresama program je bio usmjeren na izučavanje tefsira (tumačenje Kur'ana), u nekim se najveća pažnja posvećivala hadisu (praksa i riječi Muhammeda, s.a.v.s.), a u drugim medresama je dominiralo šerijatsko pravo itd.

Prva nama poznata reforma metodološkog i programskog sadržaja izvršena je 1916. Godine, prema naredbi i uputstvu Ulema-medžlisa iz Sarajeva. Tada su u ovoj medresi prvi put oformljeni razredi. Uvođenjem razreda u medresi, školovanje je ograničeno na 5 godina, dok su do tada u njoj manje talentirani učenici ostajali i po 10 godina na školovanju.

Nova reforma nastavnog plana i programa Medrese uslijedila je nakon otvaranja novosagrađene zgrade, 1927. godine. Na osnovu ove reforme, nastava se odvijala u skladu s planom i programom nižih razreda Gaz Husrev-begove medrese u Sarajevu. Shodno ovom planu, pored *vjerskih*, u nastavu su uključeni i *svjetovni* predmeti. Isto tako, u Medresu se moglo upisati samo nakon završetka četvrtog razreda osnovne škole. Medresa je, dakle, nakon ove reforme svrstana u rang nižih medresa, kakvih je bilo još širom Bosne i Hercegovine, a školovanje u njoj je trajalo pet godina, nakon čijeg završetka se moglo upisati u više razrede Gazi Husrev-begove medrese u Sarajevu.

Treća reforma nastavnog plana i programa u Medresi izvršena je za školsku 1933/34. godinu. Po cijeloj Bosni i Hercegovini, u svim većim gradskim sredinama, otvaraju se mješovite srednje zanatsko-stručne, kao i škole opće naobrazbe sekularnog tipa. Da bi se muslimanskoj ženskoj omladini omogućilo obrazovanje primjereno vremenu u kojem žive, tadašnja Islamska zajednica u Zenici odlučila se na korak da se i muslimanskim djevojčicama, zajedno sa dječacima istog uzrasta, omogući školovanje i obrazovanje u Sultan-Ahmedovoj medresi u Zenici. Ovakav način školovanja bio je prisutan u periodu od 1933. do 1946. godine. Od tada medresa nosi novi naziv *Mješovita niža medresa Sultan-*

Ahmeda u Zenici i takva će ostati sve do njenog nasilnog zatvaranja, 1946. godine. Sadržaj nastavnog plana i programa Medrese koji ovdje donosimo sačinjen je na osnovu upisnica školske 1943/44. godine.

Tabela 1. *Nastavni plan i program Medrese*

Sedmični broj časova po razredima						
Predmeti	I	II	III	IV	V	Ukupno
1. Kiraet	5	5	3	2	2	17
2. Akaid	1	1	1	2	2	7
3. Ahlak	-	-	2	1	3	6
4. Fikh	2	2	2	4	4	14
5. Tefsir	-	-	-	1	1	2
6. Hadis	-	-	1	1	1	3
7. Feraiz	-	-	-	-	1	1
8. Vaz	-	-	-	-	1	1
9. Imamet	-	-	-	-	1	1
10. Arapski jezik	5	5	4	4	4	22
11. Turski jezik	-	2	2	2	2	8
12. Njemački jezik	-	-	-	2	2	4
13. Hrvatski jezik	5	4	3	2	2	16
14. Istorija Islama	-	-	-	2	2	4
15. Istorija	-	-	2	2	-	4
16. Geografija	2	2	2	2	-	8
17. Prirodopis	3	3	-	-	-	6
18. Matematika	3	3	3	2	-	11
19. Fizika	-	-	2	3	-	5
20. Hemija	-	-	-	2	2	4
21. Pedagogija i Metodika	-	-	-	-	2	2
22. Zadrugarstvo i gosp.	-	-	-	-	2	2
23. Građanska nauka i adm.	-	-	-	-	1	1

24. Kaligrafija	1	1	-	-	-	2
25. Krasnopis	1	1	-	-	-	2
26. Crtanje	2	2	-	-	-	4
27. Domaćinstvo	-	-	-	-	2	2
28. Fizičko vaspitanje	2	2	2	2	2	10
29. Ženski ručni rad	2	2	2	2	2	10
30. Higijena	-	-	-	1	1	2
UKUPNO	34	35	34	34	44	181

Prema dostupnim podacima, predavači Kiraeta u Sultan-Ahmedovoj medresi bili su:

1. Serdarević-ef. Abdulah
2. Asim-ef. Tarabar
3. Hilmi-ef. Čaršimamović. (Babić, 2004: 69-82)

Iz predočenog plana i programa uočavamo da se nastavni predmet *Kiraet* nalazi na prvom mjestu, što nas upućuje na važnost izučavanja tedžvidske znanosti. Također, sedmični broj časova od prvog do petog razreda je 17, i nalazi se na drugom mjestu po broju sedmičnih časova, iza predmeta Arapski jezik.

Zaključak

Učenje Allahove knjige ubraja se među najodabranije ibadete, što je podstaklo mnoge muslimane da ispravno uče Kur'an, proučavaju ga i po njegovim propisima se vladaju. Znanstvena disciplina koja precizira, definira, razrađuje i objašnjava principe pravilnog učenja Kur'ana i metodologiju njegove primjene zove se *'ilmut-tedžvid*. Tedžvid kao opširna i značajna naučna disciplina izučavana je u mektebima, ruždijama, medresama i ostalim vjerskim obrazovnim ustanovama. Primarni cilj u mektebu je bio da se nauči ispravno učiti u Kur'anu. Značajan problem u početnoj vjerskoj pouci predstavljali su udžbenici koji su bili pisani na turskom ili arapskom jeziku. Sibjan-mektebi, kao osnovne i najbrojnije škole, ostali su u svemu nepromijenjeni od početka do kraja austrougarske uprave. Polaznici su u prvom razredu učili Kur'an bez tedžvida, a u drugom i trećem razredu s primjenom tedžvidskih pravila. Zvanični udžbenik koji se koristio je bio

prijevod Karabaš-tedžvida. Važno je naglasiti da su udžbenici morali da budu izdanja Vakufsko-mearifskog saborskog odbora. Ova nam činjenica ukazuje na ozbiljnost pristupa podučavanju i referentnoj literaturi.

Ruždije su su tretirane kao četverogodišnje niže srednje škole, u kojima su se učenici osposobljavali za niža činovnička zvanja. Ove škole austrougarska uprava je tretirala kao osnovne škole koje treba reformirati. Nastavni plan i program reformiranih ruždija uključivao je predmet *Čitanje Kur'ana*. Spomenuti predmet je bio zastupljen u prva dva razreda po 4 časa sedmično, a u trećem i četvrtom 2 časa sedmično. Godine 1913. izvršena je reorganizacija ruždija, koje su pretvorene u opće narodne škole koje su mogla pohadati djeca svih vjeroispovijesti. Nastava iz orijentalnih predmeta ostaje obavezna za svu djecu islamske vjeroispovijesti. Također, po novom nastavnom planu i programu zastupljen je predmet *Učenje Kur'ana* od prvog do četvrtog razreda.

Dolaskom Austro-Ugarske u Bosnu i Hercegovinu radilo je više od 40 medresa. Godine 1895. izvršena je reforma ovih škola. Po toj reformi, nastava je bila podijeljena na tri razreda, odnosno stupnja. U svim razredima bio je zastupljen predmet *Kiraet* (pravilno učenje Kur'ana). Posebno smo dali osvrt na *Sultan-Ahmedovu medresu* u Zenici i sadržaj nastavnog plana i programa na osnovu upisnice iz školske 1943/44.

S obzirom na važnost pravilnog učenja Kur'ana, te da je to uvjet za valjanost određenih vjerskih radnji (npr. kao namaz), bilo bi neophodno u mektebima, medresama i drugim vjerskim ustanovama posvetiti veću pažnju izučavanju ove oblasti. U tom smislu, treba koristiti savremena tehnološka pomagala, jer danas postoje vrlo efikasni računarski programi uz koje se može veoma kvalitetno savladati pravilno učenje Kur'ana. Svakako, trebalo bi poseban akcenat staviti na instruktivni oblik podučavanja, kako su naši prethodnici nazivali učenje *sa usta*, direktno od nastavnika.

Literatura

- Babić, I. (2004). *Zaboravljeni zenički Al-Azhar, Sultan Ahmedova medresa*, Zenica: Medžlis Islamske zajednice Zenica.
- Ćurić, H. (1983). *Muslimansko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918*. Sarajevo: Veselin Masleša.

- Fazlić, F. (2007). *Tedžvid – Pravila o učenju Kur'ana*, Rijaset IZ u BiH, Sarajevo.
- Halilović, N. (2007). *Utjecaj mekteba na odgojnost djece*, Zenica: Medžlis Islamske zajednice Zenica.
- Hasanović, B. (2008). *Islamske obrazovne ustanove u Bosni i Hercegovini od 1850. do 1941. godine*, Zenica: Islamski pedagoški fakultet u Zenici.
- Kasumović, I. (1999). *Školstvo i obrazovanje u Bosanskom elajetu za vrijeme Osmanske uprave*, Mostar: Islamski centar.
- Mulahalilović, E. (1988). *Vjerski običaji Muslimana u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo: Starješinstvo Islamske zajednice BiH, Hrvatske i Slovenije.
- Mulić, H. (1940). *Mekteb u našim narodnim običajima*, Novi Behar, XIII/1940., br. 13/18, str. 174–182.
- Salihspahić, Dž. (1972). *Sultan Ahmedova medresa u Zenici*. Glasnik, XXXV, broj 7-8, str. 357–368.

THE STUDY OF TAJWID IN ISLAMIC EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN THE AREA OF BOSNIA AND HERZEGOVINA IN THE PERIOD FROM 1878 TO 1945

Safet Husejnović, PhD

Abstract

The fundamental and most important source of Islamic learning is the Qur'an. As part of the study of the Qur'an, the study of tajwid is unavoidable as a special Islamic discipline that deals with the correct interpretation of the text of the Qur'an as the God's final revelation. The aim of the paper is to present the study of tajwid in Islamic educational institutions in Bosnia and Herzegovina in the period from 1878 to 1945. The common feature of all the tajwids created in the aforementioned period is that they were written in Arebica, i.e., the Arabic script, in the Bosnian language. Proper teaching of the Qur'an was represented in all elementary schools of that time, such as in sibjan-mektebs and mektebi-ibtidaijjas. Qirā'ah or tajwid appears as a teaching subject in the lower (Rushdie) and higher grade levels in madrasahs. The primary goal of school teaching was for children to learn to read the Qur'an correctly, to learn the basic foundations of the faith of Islam, the foundations of fiqh, Sharia regulations and ethics. In madrasahs in Bosnia and Herzegovina and elsewhere throughout the Islamic world, classes were conducted in a traditional manner, and the program was adapted to the needs of that time. In some madrasahs, the program was focused on studying the interpretation of the Qur'an, in others, greatest attention was paid to the hadith, and in some madrasahs, sharia law dominated. In this paper, the work of sibjan-mektebs, mektebi-itidaijjas, rushdies and madrasahs is analyzed and reviewed with the emphasis on the presence of school subjects related to Qirā'ah or tajwid. We tried to provide an adequate and as complete as possible overview of the study of tajwid in the abovementioned Islamic educational institutions in Bosnia and Herzegovina.

Keywords: Qur'an, tajwid, mekteb, rushdie, madrasah, upbringing, education.

أ. د. صفت حسينوفيتش، كلية التربية الإسلامية - جامعة زينيتسا

دراسة التجويد في المؤسسات التعليمية الإسلامية في البوسنة والهرسك في الفترة من 1878 إلى 1945

الملخص

إن القرآن الكريم هو المصدر الأساسي والأهم للتعليم الإسلامي. وفي سياق دراسة القرآن الكريم، لا غنى عن دراسة التجويد باعتباره علماً إسلامياً خاصاً يهتم بالتلاوة والنطق الصحيح للنص القرآني باعتباره وحياً من الله. ويهدف البحث إلى عرض دراسة التجويد في المؤسسات التعليمية الإسلامية في البوسنة والهرسك في الفترة من 1878 إلى 1945. وما يميز جميع كتب التجويد التي تم كتابتها في الفترة المذكورة أنها مكتوبة بالحروف العربية وبالخط العربي على اللغة البوسنية. وكانت القراءة الصحيحة وتلاوة القرآن الكريم تدرس في جميع المدارس الابتدائية في ذلك الوقت، مثل كتاب الصبيان كتاب ابتدائية وفي الصفوف الدنيا والعليا في المدارس الرشدية، بدأ التدريس القراءة أو التجويد كمادة للتدريس. كان الهدف الأساسي للتدريس في الكتابات هو تعلم قراءة القرآن بشكل صحيح، وتعلم أصول الاعتقاد، وأصول الفقه، وأحكام الشريعة، والأخلاق. وفي المدارس الدينية في البوسنة والهرسك، وكذلك في مدارس أخرى في جميع أنحاء العالم الإسلامي، كان التدريس يتم بطريقة تقليدية، وتم تكيف وتطبيق البرنامج مع احتياجات العصر الذي عملوا فيه. وفي بعض المدارس ركز البرنامج على دراسة تفسير القرآن، وفي بعضها، تم إيلاء الاهتمام الأكبر للحديث الشريف، وفي مدارس أخرى كان تعليم أحكام الشريعة الإسلامية من أولويات التعليم، وما إلى ذلك. وفي هذا العمل، تم تحليل وتقديم عمل مكتب الصبيان، كتاب ابتدائية، مدارس رشدية ودراسة موضوعات تهتم بالقراءة والتجويد. لقد حاولنا تقديم صورة كافية وكاملة قدر الإمكان لدراسة التجويد في المؤسسات التعليمية الإسلامية المذكورة في البوسنة والهرسك.

الكلمات المفتاحية: القرآن، التجويد، الكتاب، الرشدية، المدرسة، التربية، التعليم.